

מסכת הוריות דף יג עמוד א

מתני'. האיש קודם לאשה - להחיות ולהשבת אבדה, והאשה קודמת לאיש - לכסות ולהוציא מבית השבי. בזמן ששניהם עומדים בקלקלה - האיש קודם לאשה. גמ'. ת"ר: היה הוא ואביו ורבו בשבי - הוא קודם לרבו, ורבו קודם לאביו, אמו קודמת לכולם. חכם קודם למלך ישראל.

א. השאלות הבסיסיות

במשנה מופיעים דיני קדימה בין איש לאישה. למונח 'קודם' ישנן שתי משמעויות, האחת היא: ראשון מתוך רשימה למשל: "אביי מסדר מערכה משמיה דגמרא, ואליבא דאבא שאול: מערכה גדולה **קודמת** למערכה שניה של קטורת, מערכה שניה של קטורת קודמת לסידור שני גזירי עצים, וסידור שני גזירי עצים קודם לדישון מזבח הפנימי¹". משמעות שניה של המושג 'קודם' עשויה להיות: מקבל את כל המשאבים, גם אם לא נותר לבא אחריו. למשל: "זה הכלל: כל הקודם בנחלה - יוצאי ירכו קודמין; והאב קודם לכל יוצאי ירכו²". בפשטות יש לדון בנפרד בשני המקרים, אולם עיקר כוונת משנתנו נראה שהיא דנה במקרה מן הסוג השני, בו משאבינו מצומצמים לעזרה רק לאחד מן הנזקקים. עוד שומה עלינו לברר את היחס בין הנאמר כאן לבין קריטריונים אחרים להצלת נפשות ששנינו בלימוד קודם³, כגון: חייך קודמים, שב ואל תעשה עדיף⁴, רבים קודמים ליחיד וכדומה. כמו כן עלינו לבאר סתירה לכאורה לרישא, העולה מתוך סוגיות מקבילות, מהן משמע שדווקא אישה קודמת. "ת"ר: יתום ויתומה שבאו להתפרנס, **מפרנסין את היתומה** ואחר כך מפרנסין את היתום, מפני שהאיש דרכו לחזור על הפתחים, ואין אשה דרכה לחזור. יתום ויתומה שבאו לינשא, משיאין את היתומה ואחר כך משיאין את היתום, מפני שבושתה של אשה מרובה משל איש⁵". "במקום שחולקין - נותנין לאשה תחלה ופוטריין אותה מיד... במקום שחולקין מעשר עני - **נותנין לאשה תחלה**; מ"ט? משום זילותא. אמר רבא: מרישא כי הוו אתו גברא ואתתא לדינא קמאי, הוה שרינא תיגרא דגברא ברישא, אמינא דמיחייב במצות, כיון דשמענא להא, **שרינא תיגרא דאתתא ברישא**, מ"ט? משום זילותא⁶". הרי שאישה קודמת ל'פרנסה', לחלוקת מעשר עני, ובתור לעמידה בדיון. השאלות שהעלינו כנראה קשורות ביניהן.

¹ יומא לג, א.

² בבא בתרא קטז, א.

³ לסנהדרין עד.

⁴ 'מה ראית שדמך אדום יותר?'

⁵ כתובות סז.

⁶ יבמות ק, א.

ב. יישוב משנתנו עם הסוגיה בכתובות

שיטות רבות הוצעו על מנת ליישב את הסתירה לכאורה בין הסוגיות.

1. "יתום ויתומה שבאו להתפרנס. פי' פרנסת כסות, מפרנסין את היתומה ואח"כ מפרנסין את היתום וכדתנן בהוריות: האשה קודמת לכסותה ולפדותה אבל במזונות מפרנסין את היתום ואח"כ מפרנסין את היתומה וכדתנן התם: האיש קודם להחיותו דכתיב וחי אחיך עמך אחיך קודם לאחותך"⁷. בכתובות מדובר דווקא על פרנסה של כסות, בה אישה קודמת כנאמר בסוגייתנו בהמשך, מאחר שבושתה גדולה יותר ללא כסות. האיש קודם למזונות.
- על כך תמה הרי"ד⁸ שבכתובות נימקו את העדפת האישה אחרת, בכך שאין דרכה לחזור על הפתחים.
2. בכתובות מדובר בצרכי חתונה ויש לדאוג שיהיו מצויים בידי האישה כדי להקל עליה, מאחר שאין דרכה לחזור אחר הבעל⁹.
3. א. החפץ חיים מחלק, שאישה שמעולם לא חזרה על הפתחים – מקדימים אותה לאיש. במשנתנו מדובר כשהן האיש והן האישה כבר רגילים בכך, ואז יש להעדיף את האיש¹⁰. אמנם, לדעתו גם לגבי פיקוח נפש איש קודם¹¹.
- ב. כתב המאירי: "האיש קודם להחיות ואף בששניהם באים להחיות ור"ל להאכיל שכתבנו שהאיש קודם פירושו בשאין אפשר לו לחזור הא אם אפשר לו האשה קודמת אף להאכיל שהאיש דרכו לחזור ולא האשה כמו שהתבאר בששי של כתובות" כלומר: מאחר שאין כאן אפשרות לחזור על הפתחים, איש קודם. – אבל אין מדובר בפיקוח נפש¹².
4. ייתכן כי פשוט מדובר באמת בסוגיות חלוקות. שתי הסוגיות דנות בפרנסה ובמזונות, וההלכה היא שאישה קודמת¹³.
5. מכוח הקושיה מכתובות כתב רבי יוסף קארו: "צ"ל דלהחיות - היינו להצילם אם הם טובעים בנהר וכיוצא. אבל אכילה לאו בכלל להחיות הוא, אלא דינה כדין הכסות מדובר הן על כסות והן על מזונות, וכאן בסכנת נפשות כגון טביעה בנהר¹⁴."
- "ב'באר שבע' מוכיח שכן היא גם דעת בעלי התוספות: "וצריך לומר דהאי להחיות אין פירושו אכילה, אלא דינה של אכילה כדין הכסות. והמשנה קתני: והאשה קודמת לאיש לכסות, והוא

⁷ חידושי הרשב"א כתובות סז, א.

⁸ כתובות סז, א ד"ה ת"ר.

⁹ שיטה מקובצת שם בשם ליקוטי הגאונים. לדעתו אין הלשון 'לחזור' בסוגיה מתיישבת יפה לפירוש זה.

¹⁰ חפץ חיים אהבת חסד חלק א פרק ה, נתיב החסד ס"ק יד. לדעתו, להלוואה אישה קודמת.

¹¹ סעיף ט.

¹² ציץ אליעזר חלק יח סימנים א, ה בהבנת המאירי. לדעתו החזרה 'בששניהם באים להחיות' באה להטעים כי אין מדובר בסכנת נפשות.

¹³ ציץ אליעזר חלק יח סימן ה' בדעת הרמב"ם. לדעתו הרמב"ם שהשמיט את משנתנו, פשוט פסק כמו הסוגיה בכתובות.

¹⁴ בית יוסף יו"ד סימן רנא סעיף ח. וכן דעת הנצי"ב במרומי שדה.

הדין לאכילה דחד טעמא הוא כדאמרן, והא דקתני האיש קודם לאשה להחיות - היינו להצילו תחלה, אם הם טובעים בנהר או אם נפל גל על שנים מפקחין את הגל תחלה מעל האיש. וכי האי גוונא ממש פירשו התוספות במסכת נזיר פרק כהן גדול¹⁵ הא דאמר רבינא בסמוך כי תניא ההיא להחיותו. וטעמא דמלתא, לפי שהאיש מקודש יותר מן האשה, שהאיש חייב בכל המצות והאשה אינה חייבת במצות עשה שהזמן גרמא". כמובן, גם בסכנה הנובעת מחוסר במזונות איש קודם¹⁶. ההבדל העקרוני בין הפירושים הוא בשאלה האם מדובר גם בפיקוח נפש. כאמור, דעת הציץ אליעזר היא שלא. הוא מוכיח זאת מדברי הירושלמי: "דמר ר' יהושע בן לוי בשם ר' אנטוניגוס: כסות אשת חבר וחיי עם הארץ - כסות אשת חבר קודמת לחיי עם הארץ מפני כבודו של חבר. לא מר אלא כסות אשת חבר בחיי חבר אבל אם היה זה להחיות וזה לכסות אותו שלהחיות קודם¹⁷". קשה לשער שיהיה מי שיעדיף כסות אשת חבר על פני פיקוח נפש של עם הארץ, הרי שלא בכך מדובר כשאומרים 'חיי'. ראייה זו ניתן לדחות: ייתכן שמדובר בפיקוח נפש, אלא שהקדמת הכסות לאישה איננה משפיעה על הסכנה אלא רק על הצער של עם הארץ¹⁸, או שחוסר הכסות גורם לאישה פיקוח נפש¹⁹.

סיכום הגישות ליישוב הסוגיות:

	רשב"א	ליקוטי גאונים	חפץ חיים	בית יוסף	מאירי	צי"א ברמב"ם
מפרנסים את היתומה (כתובות)	לכסות.	לצרכי חתונה.	מעולם לא חזרה על הפתחים.	לכסות ולמזונות.	כשאפשר לחזר על הפתחים.	לכסות ולמזונות ולהלכה!
האיש קודם להחיות (הוריות)	למזונות.	במצב רגיל.	ממילא מחזרת כבר.	לדיני נפשות.	כשאין אפשרות.	לכסות ולמזונות (מחלוקת).

ג. המסקנה לגבי דיני נפשות

בין השאר, נפקא מינא בין הפירושים, היא השאלה האם איש קודם לאישה בפיקוח נפש. הרמב"ם והשו"ע אינם מביאים הלכה כזו, ובציץ אליעזר סבור שגם רבי יוסף קארו חזר בו מדבריו בבית יוסף, ולהלכה איש ואישה שווים.

¹⁵ מז, ב ד"ה והתניא משוח מלחמה.

¹⁶ חסדי דוד ב,ו.

¹⁷ תלמוד ירושלמי מסכת הוריות פרק ג דף יח עמוד א. גם החפץ חיים (אהבת חסד נתיב החסד - חלק א פרק ה אות יד) סבור שלאור דברים אלו של הירושלמי, פירושו של הבית יוסף הוא 'דוחק גדול'.

¹⁸ 'חוק נתן'.

¹⁹ הנצי"ב.

הרב ולדנברג, שניסה להסביר את הסוגיה כמנותקת מדיני פיקוח נפש, מציע הצעה נוספת ומרחיקת לכת להשמטת הרמב"ם:

"אפילו לפי המפרשים שהמדובר בפיקו"נ ממש...איש קודם... הרמב"ם מפרש.. הטעם לזה מפני שאיש חייב בכל המצוות... יוצא שדין זה אין לו חלות אלא רק אם המדובר באיש מקיים כל המצוות כפי שמצווה, אבל אחרת לא, ובמקרה שאשה כן מקיימת המצוות המוטלות עליה, והאיש לא, אזי מתהפך הדין והאשה קודמת, ועל כן יתכן דמשום כך לא הזכירו הרמב"ם והטור והשו"ע דין זה של האיש קודם לאשה להחיות, מכיון שזה לא מוגדר כדבר הקבוע, אלא הדבר תלוי לפי מידת הקיום של המצוות שהאיש והאשה מקיימים, ולפי הנתונים והשיקולים שיהא בזה למצילים באותה שעה. ולכן מצאו לנכון לא לקבוע בזה מסמרות נטועים והשאירו את הדבר להכרעת המתעסקים"²⁰.

לאחר דברי השולחן ערוך: "פודים האשה קודם האיש, ואם רגילין במשכב זכור, פודין האיש קודם". הרמ"א מוסיף: "אם שניהם רוצים לטבוע בנהר, הצלת האיש קודם"²¹. האחרונים הבינו שכוונתו לדברי הבית יוסף²², להעדיף חיי איש על פני חיי אישה. אולם הלבוש ביאר דבריו כהמשך לדברי השולחן ערוך: "פודין את האשה קודם האיש שבושטה מרובה, ואם רגילין השבאין במשכב זכור פודין האיש קודם, מפני שהאשה דרכה בכך והאיש אין דרכו בכך וצער מרובה, לפיכך אם שניהם רוצים לטבוע בנהר כדי שלא יקלקלו עמהם, הצלת האיש קודם שהוא עושה זה מתוך צער גדול יותר מן האשה וראוי להצילו יותר"²³. פירושו מבהיר את הניסוח 'רוצים' שבדברי הרמ"א²⁴. הם רוצים למות כדי להינצל מעבירה, אלא שהעבירה בגבר חמורה, והיא בוודאי ביהרג ואל יעבור ועל כן הצלתו קודמת.

מכל מקום החפץ חיים²⁵ פוסק שאיש קודם לאישה להחיות ממש. גם לדעה הפוסקת להלכה שאיש קודם לאישה בנפשות, כללי קדימויות אחרים עשויים להכריע. הנצי"ב, שהולך בעקבות הב"י בביאור הסוגיה כדנה בדיני נפשות, כותב שכשסכנתה מרובה אישה קודמת: "והאשה קודמת לאיש לכסות ולהוציא מבית השבי. יש לפרש על שני אופנים, או שדבר זה נוגע לפקו"נ בשניהם, שיוכל להיות שימותו מפני הבושה, או בשביה דכולהו איתנייהו ביה כדאי בב"ב דף ח' ב'. ומכ"מ האשה קודם מפני שהיא יותר עלולה למות מפני הבושה מאיש. וכן בשביה פגמא דידה קשה כמות, כמוש"כ כי כאשר יקום איש על רעהו וגו', וא"כ פקו"נ דידה עלול יותר משלו, משו"ה היא קודם"²⁶. הרב פיינשטיין, מוסיף כמה קריטריונים קודמים: "יש להקדים החולה ששייך

²⁰ שו"ת ציץ אליעזר חלק יח סימן א.

²¹ הגה לשו"ע יו"ד סימן רנב סעיף ח.

²² ש"ך (ס"ק יא), ט"ז (ס"ק ו), גר"א (ס"ק יג).

²³ לבוש יורה דעה סימן רנב סעיף ח.

²⁴ על פי זה טען בציץ אליעזר שגם הרמ"א אינו מציע להקדים איש לאישה בנפשות.

²⁵ סעיף ט.

²⁶ וכן סבר ב'להורות נתן' סימן פא בדעת הרמ"א.

שיתרפא שיחיה יותר משנה, שהוא לא אבד חזקת חיים שלו, מחולה האחר שלפי דעת הרופאים לא יחיה יותר משנה" ואם לא קיים הבדל כזה: "צריך הרופא לילך למי שנקרא תחלה ולמי שקרוב לביתו יותר וכששיון בזה צריך להקדים לפי סדר מתני' דהוריות, ואם לא ידוע זה להרופא יהי גורל²⁷".

גם הכלל בפיקוח נפש 'חייך קודמים', רלוונטי בסוגייתנו, אפילו להקדים אדם לאימו²⁸. לגבי יחיד ורבים, בברייתא בגמרא שנינו בעניין פדיון "אמו קודמת לכולם". החיד"א מבין שהיא עדיפה מכל קודמיה גם יחד: עצמו, אביו ורבו²⁹. לא מסתבר שכך הוא גם בדיני נפשות. את הכלל 'עניי עירך קודמים' החפץ חיים מביא, כקריטריון להקדמת הלוואה, הגובר על עקרון הקדמת אישה לאיש.

ד. קדימות בסדר ביצוע

"המשנה כאן עוסקת, לכאורה במי שיש לו אפשרות אחת ויחידה - להשיב אבידה, או לאיש או לאשה. אך מה יהיה הדין כשיש שתי אפשרויות גם לאיש וגם לאשה, רק השאלה שלו היא את מי מהם להקדים ראשון? האם דיני קדימה הם גם לענין זה או לא? היו שרצו לומר שדין קדימה כעין זה "לתת לו מנה ראשון" מצינו רק בכהן שיש כלפיו חיוב של "וקדשתו" אך כאן לא. וחכ"א אמר כי היה לו קצת נפק"מ רבתי בדין זה: ילדיו התאומים (בן ובת) שניהם בכו ובקשו אוכל ולא היתה אפשרות לתת לשניהם בבת אחת אלא בזה אחר זה. האם נימא דאיש קודם לאשה ואתן קודם לילד? אותו אברך הכריע שבכה"ג לא מצאנו דיני קדימה שניהם שווים. השומעים חייבו בכבוד ונהנו מעצם ההמצאה של השאלה... (ת"ח האיר ב"קין אורה" שם בהוריות איתא לגבי שני תינוקות כהן וישראל דיש למול קודם את הכהן). אחד מחכמי התורה ששמע על הנידון רצה לומר כך: "אותו אברך טועה בתרתי א) אותן חמש דקות שהתינוק השני יבכה מחמת שאין לו אוכל אין זה סתם דין קדימה למי לתת מנה ראשון, אותן חמש דקות אין להשיב, כך שחזרנו לדין קדימה הרגיל. ב) אכן פשוט שכמו שיש דין קדימה כשיש לו אפשרות לתת רק לאחד הוא הדין שיש קדימה ביש לו להשיב אבידה לשניהם גם אז צריך להקדים איש לאשה ות"ח לע"ה, ואדרבה כאן החיוב גדול יותר להקדים את האיש לאשה כיון שאכן האשה לא תפסיד אלא תמתין מעט. הדין להקדים מי שמקודש יותר קיים גם כאן". גאון אחר שליט"א אמר שלענין ת"ח ועם הארץ אכן ראוי להקדים ת"ח לתת לת"ח מנה ראשון, אבל בשאר הקדימות יש לעיין³⁰".

נעיר, שלגבי השבת אבידה כתב הרב אברמסקי שדין קדימה נאמר רק כשיש צורך לבחור באחת מן האפשרויות, אולם כשיכול להחזיר את שניהם – יקדים לפי רצונו³¹. גם שם ניתן לומר שיש צער למאבד עד החזרת אבידתו, ולא חש לזה. לפי זה נראה שצדק האברך, ובלבד שיקפידו לגשת לשני הילדים הבוכים...

²⁷ שו"ת אגרות משה חו"מ חלק ב סימן עה.

²⁸ ש"ך סימן רנב ס"ק י.

²⁹ ברכי יוסף סימן רנב ס"ק ג.

³⁰ דף על הדף יג, א.

³¹ חזון יחזקאל לתוספתא בבא מציעא ב, יג. כרוב מקורות מאמר זה – מובא בבירור הלכה עמוד מה.